

REGIONALNI ASPEKTI DEPOPULACIJE HRVATSKE (1991. – 2011.)

Sažetak

Demografske prilike u Hrvatskoj izrazito su nepovoljne. Osnovni demografski procesi koji potvrđuju postojeće promjene jesu depopulacija, emigracija i starenje stanovništva te prostorna regionalna populacijska polarizacija. Razdoblje razmatrano u radu obilježava intenziviranje navedenih negativnih demografskih procesa. Njihovi su uzroci vrlo kompleksni i prisutni su dugi niz godina. Demografske prilike nisu jednako nepovoljne u svim županijama Hrvatske. Općenito se može ustvrditi da županije s većim udjelom ruralnih prostora imaju nepovoljnije demografske trendove od županija u kojima su urbani prostori više zastupljeni. Dugogodišnja nebriga o ruralnim prostorima transformirala je hrvatsko selo iz demografskoga „inkubatora“ u prostor izumiranja stanovništva. Urbana su naselja privlačila ruralno stanovništvo, stoga je u njima s odgodom došlo do razvoja depopulacijskih procesa. Ratna su zbivanja 1990-ih, zbog brojnih ratnih gubitaka i složenih demografskih posljedica, ubrzala već postojeće nepovoljne demografske trendove kako na nacionalnoj tako i na regionalnoj/županijskoj razini. Postojeći demografski i ekonomski okviri teško mogu pokrenuti bilo kakvo značajnije poboljšanje općega stanja. To se osobito odnosi na ruralne prostore koji se ne nalaze u blizini urbanih centara.

Ključne riječi: *depopulacija, emigracija, starenje stanovništva, Hrvatska, županije, polarizacija*

DRAŽEN ŽIVIĆ*
IVO TURK**
NENAD POKOS***

UDK:
314(497.5)“1991/2011”
911.3:314]
(497.5)“1991/2011”
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Priljeno: 15. listopada
2014.

* Prof. dr. sc. Dražen Živić, znanstveni savjetnik, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“ – Područni centar Vukovar, drazen.zivic@pilar.hr

** Dr. sc. Ivo Turk, znanstveni suradnik, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb, ivo.turk@pilar.hr

*** Prof. dr. sc. Nenad Pokos, viši znanstveni suradnik, Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, Zagreb, nenad.pokos@pilar.hr

Uvodne napomene

Tri su osnovna dugoročna globalna demografska procesa kako na nacionalnoj tako i na regionalnoj/županijskoj razini dominantna u Hrvatskoj. Prvi je proces ukupne depopulacije ili međupopisno smanjenje (ukupnoga) broja stanovnika. Ona je prvi put na razini ukupnoga stanovništva Hrvatske zabilježena u međupopisju od 1991. do 2001. godine, iako su pojedine hrvatske regije/županije njome zahvaćene već neko vrijeme.¹ Drugi je demografski proces prirodni pad stanovništva koji je prvi put u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata zabilježen 1991. godine, kada je „višak“ umrlih nad živorođenima iznosio 3.496 stanovnika. Treći demografski proces jest starenje stanovništva. Zbog izrazito nepovoljnih i dalekosežnih posljedica koje starenje stanovništva ima na bioreprodukciju (osobito na kretanje nataliteta/fertiliteta), na ekonomsku strukturu i aktivnost stanovništva te na prostorno i ukupno kretanje populacije, ono je danas zapravo najznačajnija dugoročna uvjetnica prirodne i ukupne depopulacije stanovništva Hrvatske, kako na nacionalnoj tako i na regionalnoj/županijskoj razini. Prema formalnim demografsko-statističkim kriterijima Hrvatska se danas nalazi u „trećoj najnepovoljnijoj podetapi posttranzicijske etape razvoja, tj. u podetapi demografske regresije u agregatnom izrazu i strukturnom aspektu“².

Navedeni su procesi u evolutivnome smislu inducirani razvojem parcijalnih depopulacijskih procesa, prije svega generacijske i reproduksijske depopulacije. Stopa neto reprodukcije stanovništva u Hrvatskoj već je potkraj 1950-ih pala ispod 1,0, što predstavlja graničnu vrijednost koja osigurava barem jednostavno generacijsko obnavljanje ženskoga stanovništva, dok je totalna stopa fertiliteta još 1968. god. pala ispod granične vrijednosti od 2,1 koja osigurava jednostavno generacijsko obnavljanje ukupnoga stanovništva i od tada do danas nije dosegla tu razinu.³ Danas je totalna stopa fertiliteta u Hrvatskoj među najnižima u Europi.⁴

Depopulacijska je posljedica općih i specifičnih, endogenih i egzogenih, uglavnom dugoročnih i destabilizacijskih uvjetnica demografskoga razvoja, kojima su se nakon 1991. godine pridružile demografske ratne posljedice, kako u kontekstu brojnoga ratnog mortaliteta tako i u domeni prisilnih migracija. Prostorna selektivnost

¹ Detaljnije vidjeti u: Alica Wertheimer-Baletić, „Depopulacija, starenje stanovništva i populacijska politika u Hrvatskoj“, *RAD HAZU 498*, knjiga XLV, 2007., str. 73-120.

² A. Wertheimer-Baletić, „Polazišta za populacijsku pronatalističku politiku u Hrvatskoj“, *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 23 (2005.) 2, str. 218.

³ Detaljnije vidjeti u: A. Wertheimer-Baletić, „Demografske promjene i globalni demografski procesi u Hrvatskoj u poslijeratnom razdoblju“, *Encyclopaedia Moderna*, 2 (1992.) 38, str. 238-351; A. Wertheimer-Baletić, „Depopulacija, starenje stanovništva...“, str. 73-120.

⁴ Između 2000. i 2010. prosječna vrijednost totalne stope fertiliteta u Hrvatskoj iznosila je 1,40 i na granici je „najnižega niskog fertiliteta“.

ratnih demografskih gubitaka bitna je odrednica regionalnih tendencija u razvoju stanovništva Hrvatske. Pritom svakako treba naglasiti činjenicu da je ratom na različite načine bila zahvaćena gotovo polovica državnoga teritorija s više od milijun stanovnika (popis 1991. godine), a da se pod izravnim ratnim zbivanjima našlo više od tisuću hrvatskih naselja, s približno pola milijuna stanovnika. Rat je na taj način promijenio utjecaj pojedinih demografskih i drugih čimbenika na dinamiku i razvoj ukupnoga stanovništva Hrvatske.⁵ S punim se pravom može reći da je Hrvatska u prvoj polovici 1990-ih bila u jednoj od „neregularnijih faza svojega dosadašnjega demografskog razvitka“⁶.

1. Metodološka objašnjenja

Osnovni izvori podataka korišteni u ovome radu objavljeni su rezultati popisa iz 1991., 2001. i 2011. kao i vitalna statistika za razdoblje od 1991. do 2011. godine. Između analiziranih popisa stanovništva postoje signifikantne metodološke razlike. Najkraće rečeno, popis iz 1991. godine izvršen je po kriteriju stalnoga stanovništva (takozvano *de iure* načelo), dok su popisi iz 2001. i 2011., prema međunarodnim preporukama (Ekonomске komisije UN-a za Europu i Eurostata), izvršeni po kriteriju prisutnoga stanovništva (takozvano *de facto* načelo). Za definiranje ukupnoga stanovništva u posljednja dva popisa počeo se primjenjivati koncept „uobičajenoga mjesta stanovanja“ (eng. *place of usual residence*). Prema tom konceptu za ukupno stanovništvo naselja ili zemlje koristi se naziv „uobičajeno stanovništvo“ (*usual resident population*), dok vremensko ograničenje prisutnosti/odsutnosti iznosi do 12 mjeseci. Naime preporuke za međunarodne migracije (*Reccomendations on Statistics*

⁵ Detaljnije vidjeti u: Anđelko Akrap – Jakov Gelo – Marinko Grizelj, „Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine“, *Društvena istraživanja*, 8 (1999.) 5-6, str. 679-724; Jakov Gelo, „Ratni učinci na promjene demografskih struktura u Hrvatskoj“, *Društvena istraživanja*, 8 (1999.) 5-6, str. 735-749; Ivo Nejašmić, „Posljedice budućih demografskih promjena u Hrvatskoj“, *Acta Geographica Croatica*, 38 (2012.) 1-14; Dražen Živić, „Promjene u dinamici i razmještaju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine“, *Društvena istraživanja*, 8 (1999.) 5-6, str. 767-791; D. Živić, „Izravni demografski gubitci (ratne žrtve) Hrvatske (1990. – 1998.) uzrokovani velikosrpskom agresijom i neke njihove posljedice“, *Društvena istraživanja*, 10 (2001.) 3, str. 451-484; Dražen Živić – Nenad Pokos, „Demografski gubitci tijekom Domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991. – 2001.)“, *Društvena istraživanja*, 13 (2004.) 72-73, str. 727-750; D. Živić, „Prisilne (ratne) migracije kao čimbenik demografskih promjena u Hrvatskoj (1991. – 2011.)“, *Demografija u Hrvatskoj*, zbornik radova, A. Akrap, I. Čipin, M. Strmota (ur.), Ekonomski fakultet u Zagrebu, 2014., str. 297-317.

⁶ Ivan Lajić, „Demografski razvitak Hrvatske u razdoblju od 1991. do 1994.“, *Revija za sociologiju*, 26 (1995.) 1-2, str. 55.

of *International Migration*, Revision 1, UN, New York, 1998.) utvrđuju preseljenje osoba iz jedne u drugu zemlju (*long-term international migrant*) kada protekne 12 mjeseci. Metodološke preporuke nisu dosljedno provedene u popisu 2001. god. jer su u ukupno stanovništvo Hrvatske bile uključene i osobe u inozemstvu koje su tamo boravile duže od godine dana, a imale su „tijesnu gospodarsku, prometnu i učestalu vezu s kućanstvom i obitelji u Republici Hrvatskoj (češći ili rjeđi posjeti, uzdržavanje članova obitelji, stalna komunikacija itd.)“⁷.

Godine 2011. također je primijenjen koncept „uobičajenoga mjesta stanovanja“ (*place of usual residence*), ali se prvi put uvodi namjera odsutnosti/prisutnosti kao dodatni kriterij za uključivanje osoba u ukupno stanovništvo ili isključivanje iz njega. Za razliku od popisa 2001. god., sada je u metodološkim objašnjenjima navedeno da se „uobičajenim mjestom stanovanja smatra ono mjesto gdje osoba provodi većinu svoga dnevnog vremena bez obzira na kratkotrajnu odsutnost iz tog mjesta (npr. zbog odlaska na odmor, putovanje, liječenje, u posjet i sl.)“⁸. U prethodnim popisima (1971. – 1991.) u ukupno stanovništvo ulazili su pak svi „inozemci“ s prijavljenim prebivalištem u RH bez obzira na trajanje boravka u inozemstvu (drugo je pitanje koliki je bio stvarni obuhvat toga kontingenta, posebice u prekomorskim zemljama). Osim toga u popisu 2011. godine prvi put je precizno navedeno kako u ukupan broj stanovnika neće biti uključene osobe koje u Republici Hrvatskoj imaju prebivalište, a u kritičnome trenutku popisa odsutne su dulje od jedne godine ili namjeravaju biti odsutne dulje od jedne godine, a u Republiku Hrvatsku ne dolaze tjedno.⁹ Izuzetak su diplomatsko i vojno osoblje zajedno s članovima svojih obitelji koji su bez obzira na trajanje odsutnosti u inozemstvu uključeni u ukupan broj stanovnika. Još dvije kategorije osoba ne smatraju se ukupnim stanovništvom: *osobe koje u Hrvatskoj imaju boravište kraće od jedne godine i ne namjeravaju ostati u Republici Hrvatskoj dulje od jedne godine; te studenti koji studiraju u inozemstvu bez obzira na učestalost dolaska u Hrvatsku, s izuzetkom studenata koji svakodnevno prelaze granicu*.¹⁰

Ukratko, opisane razlike u popisnoj metodologiji „administrativno“ značajno utječu na (ne)usporedivost podataka dobivenih popisima, ali se može reći kako utjecaj na strukturalna obilježja nije znatan kao u slučaju promjene broja stanovnika.¹¹

⁷ Metodološka objašnjenja Popisa stanovništva iz 2001., <www.dzs.hr> (5. 10. 2014.).

⁸ Statistička izvješća 1441/2011., DZSRH, Zagreb, 2011., 10.

⁹ „Zakon o Popisu stanovništva 2011.“, *Narodne novine*, 92/10.

¹⁰ Metodološka objašnjenja Popisa stanovništva iz 2011. <www.dzs.hr> (5. 10. 2014.).

¹¹ Snježana Mrđen, „Glavne odrednice ukupnog kretanja stanovništva Hrvatske 1991. – 2001. i 2001. – 2011.“, *Demografija u Hrvatskoj*, zbornik radova, str. 407–426; Ivo Nejašmić – Aleksandar Toskić, „Starenje stanovništva u Hrvatskoj – sadašnje stanje i perspektive“, *Hrvatski geografski glasnik*, 75 (2013.) 1, str. 89–110.

Zbog različitih popisnih definicija „ukupnoga stanovništva“ svaka međupopisna usporedba rezultata popisa 1991., 2001. i 2011., na razini indikatora ukupnoga kretanja stanovništva, ima orijentacijski karakter pa treba biti oprezan pri interpretaciji pokazatelja popisne dinamike. Iako svjesni metodoloških ograničenja, u ovome smo radu analizu demografske dinamike izvršili prema kriteriju „ukupnoga broja stanovnika“ kako je on definiran za svaki pojedini popis u tematiziranome razdoblju.¹²

Podatci o prirodnome kretanju stanovništva preuzeti su iz tablograma vitalne statistike Državnoga zavoda za statistiku Republike Hrvatske i odnose se samo na živorođene i umrle „u zemlji“. Riječ je o nepotpunim podacima jer matične knjige rođenih i umrlih za pojedina područja Hrvatske koja su bila zahvaćena ratom (1991. – 1995.) nisu dostupne ili nisu cjelovite. Stope prirodnoga kretanja stanovništva izračunate su na temelju ukupnoga broja stanovništva i vitalne statistike „u zemlji“. Migracijska bilanca dobivena je po istome načelu, s time da je za popisne godine 1/4 vitalne statistike pribrojena ranijem, a 3/4 kasnijem međupopisju. Na taj je način prirodno kretanje stanovništva usklađeno s kritičnim trenutkom svih razmatranih popisa stanovništva (31. 3. u 24 sata). Opće kretanje stanovništva određeno je također po istome načelu.

2. Destabilizacijski čimbenici kretanja i razvoja stanovništva Hrvatske

S obzirom da su demografske promjene u posljednja dva međupopisna desetljeća (1991. – 2001. i 2001. – 2011.) posljedica dugogodišnjih negativnih trendova populacijskoga razvoja, potrebno je ukratko upozoriti barem na neke čimbenike iz prošlosti koji su determinirali demografsku sadašnjost, a u velikoj će mjeri usmjeriti i demografsku budućnost Hrvatske. Sukladno tome, među ostalim, treba istaknuti dugu, kontinuiranu i brojčano vrlo jaku emigraciju, ponajprije i ponajviše u prekomorske zemlje.¹³ Uz iseljavanje treba upozoriti i na prvu polovicu 20. stoljeća u kojoj se Hrvatska nalazila u ranoj i centralnoj podetapi etape demografske tranzicije koju karakterizira prvo osjetnije smanjenje mortaliteta, a potom i pad nataliteta.¹⁴

¹² Demografska analiza može počivati i na koncepciji „stanovništvo u zemlji“. Tada je usporedivost podataka pouzdanija za razdoblje 1991. – 2001., ali ne i za razdoblje 2001. – 2011. godine. Zanimljivo je u tome smislu razmotriti nedavno objavljenu studiju S. Mrđen, poglavito u kontekstu njezine ocjene da je Hrvatska između 2001. i 2011. ostvarila demografski porast od približno 74 tisuće stanovnika. Detaljnije vidjeti u: S. Mrđen, n. dj., str. 407-426.

¹³ I. Nejašmić, *Stanovništvo Hrvatske – demogeografske studije i analize*, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 2008.

¹⁴ J. Gelo, *Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981.*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1987.

Od iznimno važnih čimbenika depopulacije treba, dakako, istaknuti Prvi i Drugi svjetski rat te epidemije (*španjolska gripa*). Prema Nejašmiću (2008.) ukupni izravni i neizravni demografski gubitci uzrokovani Prvim svjetskim ratom iznosili su oko 370.000 stanovnika, dok su demografski gubitci uvjetovani Drugim svjetskim ratom iznosili oko 620.000 stanovnika. Za Hrvatsku su to bili veliki i – ubrzo se pokazalo – nenadoknadivi demografski gubitci.

Poslije, u drugoj polovici 20. stoljeća, dolazi i do ekonomske transformacije Hrvatske iz pretežito poljoprivredne zemlje u zemlju u kojoj su dominantni postali sekundarni i tercijarni sektori djelatnosti. Takva je transformacija ostavila nepovoljne posljedice u demografskome razvoju, osobito na prostornoj ili regionalnoj razini. Industrija je potaknula inicijalnu promjenu u strukturi zaposlenih prema sektorima djelatnosti, a s obzirom da je većina industrijskih pogona bila locirana u urbanim zonama, dolazi do snažnog privlačenja stanovništva iz ruralnih naselja. U tome razdoblju hrvatski gradovi bilježe snažan porast broja stanovnika, dok pojedini ruralni prostori već tijekom 1970-ih bilježe prve naznake demografske krize koja će u narednim desetljećima zahvatiti cijelu Hrvatsku. Od 1991. naovamo, zahvaljujući teškim ratnim posljedicama, dolazi do jačanja demografskoga regresa, kako u agregatnim tako i u strukturnim aspektima.

3. Ukupna depopulacija

U međupopisnome razdoblju 1991. – 2001. Hrvatska je na razini „ukupnoga stanovništva“ ostvarila demografski pad od 346.805 stanovnika (indeks promjene 92,8). Uz depopulaciju ukupnoga stanovništva zabilježen je demografski regres i u većini hrvatskih županija. Iznimka su jedino Zagrebačka, Brodsko-posavska i Istarska županija te Grad Zagreb. Najveća apsolutna međupopisna promjena zabilježena je u Zagrebačkoj županiji (26.707 stanovnika; indeks promjene 109,4). Nasuprot tomu najnegativnija je apsolutna promjena zabilježena u Sisačko-moslavačkoj županiji, gdje je pad broja stanovnika iznosio čak -65.945. Relativno je demografski regres bio najizrazitiji u Ličko-senjskoj županiji, gdje je indeks međupopisne promjene broja stanovnika iznosio svega 63,0.

Najveći pad ukupnoga broja stanovnika zabilježile su one županije koje su tijekom 1990-ih bile izravno zahvaćene ratom, premda ratne posljedice nisu bile jedini čimbenik ukupne depopulacije. Posebno zabrinjava postojanje kontinuiranoga prostora naglašene ukupne depopulacije koji je obuhvaćao Sisačko-moslavačku, Karlovačku, Ličko-senjsku, Zadarsku i Šibensko-kninsku županiju. Treba napomenuti

kako je pad ukupnoga broja stanovnika u spomenutom prostoru, uz druge uzroke, dobrim dijelom posljedica prisilnih migracija koje su u najvećoj mjeri zahvatile srpsku i hrvatsku populaciju. Spor i relativno malobrojan poslijeratni povratak prisilnih migranata, osobito Srba, potaknuo je ukupnu depopulaciju, premda su i prijeratni demografski procesi (opadajuća bioreprodukcija, ruralni egzodus, iseljavanje, demografsko starenje...) jasno sugerirali u kojemu će se pravcu kretati stanovništvo tih pretežito ruralnih područja.

Tablica 1: Promjena ukupnoga broja stanovnika Hrvatske 1991. – 2011. godine

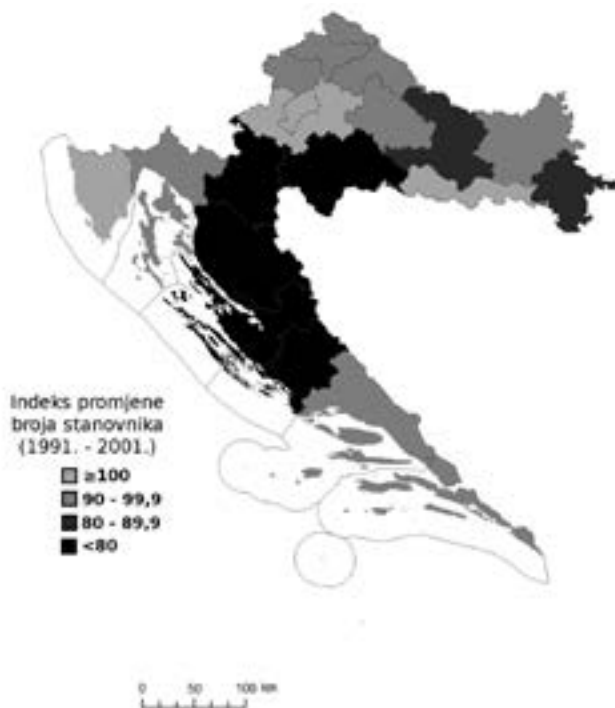
Županija	1991.	2001.	2011.	Apsolutna promjena 1991.-2001.	Indeks promjene 01./91.	Apsolutna promjena 2001.-2011.	Indeks promjene 11./01.
<i>Republika Hrvatska</i>	4,784.265	4,437.460	4,284.889	-346.805	92,8	-152.571	96,6
<i>Zagrebačka</i>	282.989	309.696	317.606	26.707	109,4	7.910	102,6
<i>Krapinsko-zagorska</i>	148.779	142.432	132.892	-6.347	95,7	-9.540	93,3
<i>Sisačko-moslavačka</i>	251.332	185.387	172.439	-65.945	73,8	-12.948	93,0
<i>Karlovačka</i>	184.577	141.787	128.899	-42.790	76,8	-12.888	90,9
<i>Varaždinska</i>	187.853	184.769	175.951	-3.084	98,4	-8.818	95,2
<i>Koprivničko-križevačka</i>	129.397	124.467	115.584	-4.930	96,2	-8.883	92,9
<i>Bjelovarsko-bilogorska</i>	144.042	133.084	119.764	-10.958	92,4	-13.320	90,0
<i>Primorsko-goranska</i>	323.130	305.505	296.195	-17.625	94,5	-9.310	96,9
<i>Ličko-senjska</i>	85.135	53.677	50.927	-31.458	63,0	-2.750	94,9
<i>Virovitičko-podravska</i>	104.625	93.389	84.836	-11.236	89,3	-8.553	90,8
<i>Požeško-slavonska</i>	99.334	85.831	78.034	-13.503	86,4	-7.797	90,9
<i>Brodsko-posavska</i>	174.998	176.765	158.575	1.767	101,0	-18.190	89,7
<i>Zadarska</i>	214.777	162.045	170.017	-52.732	75,4	7.972	104,9
<i>Osječko-baranjska</i>	367.193	330.506	305.032	-36.687	90,0	-25.474	92,3
<i>Šibensko-kninska</i>	152.477	112.891	109.375	-39.586	74,0	-3.516	96,9
<i>Vukovarsko-srijemska</i>	231.241	204.768	179.521	-26.473	88,6	-25.247	87,7
<i>Splitsko-dalmatinska</i>	474.019	463.676	454.798	-10.343	97,8	-8.878	98,1
<i>Istarska</i>	204.346	206.344	208.055	1.998	101,0	1.711	100,8
<i>Dubrovačko-neretvanska</i>	126.329	122.870	122.568	-3.459	97,3	-302	99,8

<i>Međimurska</i>	119.866	118.426	113.804	-1.440	98,8	-4.622	96,1
<i>Grad Zagreb</i>	777.826	779.145	790.017	1.319	100,2	10.872	101,4

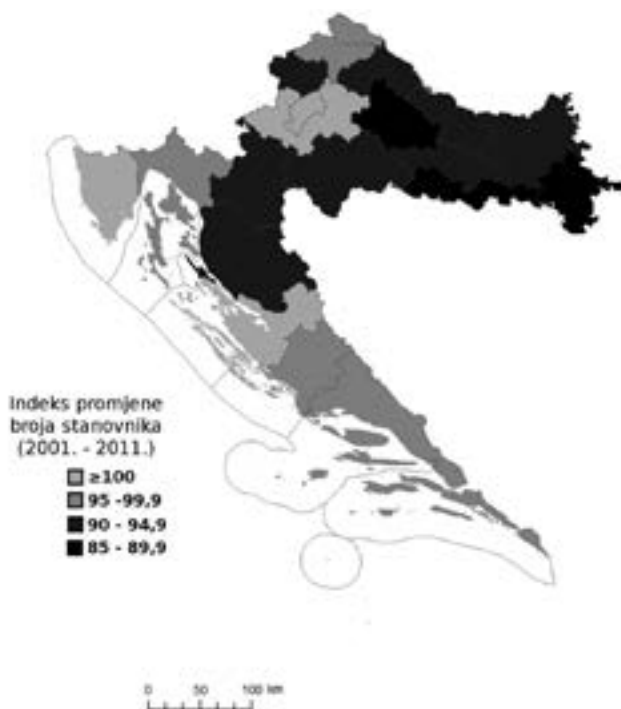
Izvor: *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001.*, CD, DZSRH, Zagreb; *Popis stanovništva 2011.*, Statistička izvješća 1441, DZSRH, Zagreb, 2011.

Na razini ukupnoga broja stanovnika u posljednjem međupopisju (2001. – 2011.) u Hrvatskoj se nastavila ukupna depopulacija. Apsolutna promjena ukupnoga broja stanovnika iznosila je -152.571 stanovnika (indeks promjene 96,6), a najveći broj županija također je zabilježio ukupnu depopulaciju. Najnepovoljniji indeks promjene (87,7) zabilježen je u Vukovarsko-srijemskoj županiji. Zanimljivo je kako je u prethodnome međupopisju (1991. – 2001.) Brodsko-posavska županija imala demografski porast, ponajprije zbog imigracije prognanih Hrvata iz susjedne Bosne i Hercegovine. Prestankom tih migracijskih struja, upotpunjeno očekivanim slabljenjem bioreprodukcije, i ova je županija ušla u proces ukupne depopulacije. Kao i u prethodnome međupopisju četiri županije nisu zabilježile ukupnu depopulaciju. To su bile Zagrebačka, Zadarska i Istarska županija te Grad Zagreb. Najveći relativni popisni porast ukupnoga broja stanovnika zabilježen je u Zadarskoj županiji (indeks promjene 104,9).

Slika 1: Indeks međupopisne promjene ukupnoga broja stanovnika Hrvatske između 1991. i 2001. godine

Slika 2: Indeks međupopisne promjene ukupnoga broja stanovnika Hrvatske između 2001. i 2011. godine

4. Prirodni pad stanovništva

Prirodni pad stanovništva ili opadajuća bioreprodukcija stanovništva u Hrvatskoj prisutna je kontinuirano tijekom cijeloga razdoblja razmatranoga u ovome radu. Ona predstavlja drugi dugoročni globalni depopulacijski proces. Najviše zabrinjava činjenica da je prisutan gotovo kontinuirani pad broja živorođenih, dok je broj umrlih tijekom cijeloga razdoblja na podjednakoj razini i ne oscilira značajnije u svojoj dinamici.¹⁵ Prirodno je kretanje stanovništva bilo najmanje nepovoljno 1996. i 1997. kada se vitalni indeks gotovo primaknuo vrijednosti 100, i to zbog nešto većega nataliteta. Spomenute dvije godine naime predstavljaju blago i vrlo kratkotrajno kompenzacijsko razdoblje povećanoga nataliteta nakon rata.

Glavni uzroci prirodnog pada vezani su za dugoročne trendove smanjenja nataliteta (tzv. „bijela kuga“). Tranzicija nataliteta bila je ubrzana pod snažnim utjecajem modernizacijskih procesa, napose industrijalizacije i urbanizacije, uz što se paralelno

¹⁵ Primjerice raspon broja živorođenih u Hrvatskoj između 1991. i 2011. iznosio je 11.147, a raspon broja umrlih „svega“ 6.274.

odvijala i brojna emigracija na lokalnoj (ruralni egzodus) i na nacionalnoj razini (iseljavanje u inozemstvo). Prirodni je pad doveo do smanjenja dotoka novih generacija u demoreproduktivnu dob pa je time utjecao na daljnju redukciju nataliteta i fertiliteta i ukupnog starenja stanovništva. Jedan je od uzroka prirodnog pada i pad broja sklopljenih brakova. U Hrvatskoj se naime najveći broj djece rađa unutar bračne zajednice (između 85% i 90% u posljednjih desetak godina). Posve je izvjesno kako će se, u nedostatku cjelovite pronatalističke populacijske politike, negativna kretanja u demoreprodukciji nastaviti i u budućnosti.

Tablica 2: Prirodno kretanje stanovništva Hrvatske 1991. – 2011. godine

Godina	Broj živorođenih	Broj umrlih	Prirodna promjena	Vitalni indeks	Indeks živorođenih	Indeks umrlih
1991.	50.815	55.714	-4.899	91,2	-	-
1992.	44.679	52.315	-7.636	85,4	87,9	93,9
1993.	46.106	51.118	-5.012	90,2	103,2	97,7
1994.	45.426	49.440	-4.014	91,9	98,5	96,7
1995.	45.671	50.294	-4.623	90,8	100,5	101,7
1996.	48.218	49.657	-1.439	97,1	105,6	98,7
1997.	48.604	50.801	-2.197	95,7	100,8	102,3
1998.	47.068	52.311	-5.243	90,0	96,8	103,0
1999.	45.179	51.953	-6.744	87,0	96,0	99,3
2000.	43.746	50.246	-6.500	87,1	96,8	96,7
2001.	40.993	49.552	-8.599	82,7	93,7	98,6
2002.	40.094	50.569	-10.475	79,3	97,8	102,1
2003.	39.668	52.575	-12.907	75,5	98,9	104,0
2004.	40.307	49.756	-9.449	81,0	101,6	94,6
2005.	42.492	51.790	-9.298	82,0	105,4	104,1
2006.	41.446	50.378	-8932	82,3	97,5	97,3
2007.	41.910	52.367	-10.457	80,0	101,1	103,9
2008.	43.753	52.151	-8.398	83,9	104,4	99,6
2009.	44.577	52.414	-7.837	85,0	101,9	100,5
2010.	43.361	52.096	-8.735	83,2	97,3	99,4
2011.	41.197	51.019	-9.822	80,7	95,0	97,9
<i>Ukupno</i>	<i>925.310</i>	<i>1,078.516</i>	<i>-153.206</i>	<i>85,8</i>	<i>-</i>	<i>-</i>

Izvor: Vitalna statistika Republike Hrvatske, Tablogrami po naseljima, DZSRH, Zagreb

Razmotri li se bioreprodukcija stanovništva na razini županija, uočavaju se značajne razlike jer se od početka promatranoga razdoblja situacija općenito pogoršala. Godine 1991. prirodni je pad zabilježilo 12 županija, dok je 9 županija bilježilo vrlo nizak prirodni prirast stanovništva. Prirodni su prirast imale sljedeće županije: Međimurska, Zagrebačka, Sisačko-moslavačka, Brodsko-posavska, Istarska,

Zadarska, Splitsko-dalmatinska, Dubrovačko-neretvanska i Grad Zagreb. Prirodni pad koji je premašivao -5% imale su Krapinsko-zagorska, Koprivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska, Karlovačka i Ličko-senjska županija.

Deset godina kasnije stanje se osjetno pogoršalo, što ukazuje na prostorno širenje opadajuće bioreprodukcije stanovništva. Hrvatske su se županije izjednačile na temelju stopa prirodnoga pada stanovništva, a samo su četiri županije zabilježile minimalni prirodni prirast. To su bile Međimurska, Zadarska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neretvanska županija. Donekle je pozitivna činjenica da su 2001. samo tri županije zabilježile vrijednost prirodnoga pada nižu od -5%. To su bile Krapinsko-zagorska, Karlovačka i Ličko-senjska županija.

Godine 2011. situacija je slična kao i 2001.; prirodni je pad u Hrvatskoj produbljen unatoč tomu što je broj živorođenih neznatno povećan (za 0,5%). Povećao se naime i broj umrlih (za 3,0%). Ni jedna hrvatska županija 2011. god. nije zabilježila prirodni prirast osim Grada Zagreba (svega 15 stanovnika). Ta činjenica najzornije govori o prostornim razmjerima prirodnog pada u Hrvatskoj. Treba spomenuti i Međimursku županiju koja je te godine zabilježila minimalni prirodni pad broja stanovnika (-1 stanovnik). Stope prirodnoga pada niže od -5% zabilježile su Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Bjelovarsko-bilogorska, Ličko-senjska i Virovitičko-podravska županija.

Indikativan je kontinuirani prirodni pad u razmatranom razdoblju u sljedećim županijama: Krapinsko-zagorskoj, Karlovačkoj, Varaždinskoj, Koprivničko-križevačkoj, Bjelovarsko-bilogorskoj, Primorsko-goranskoj, Ličko-senjskoj, Virovitičko-podravskoj i Šibensko-kninskoj. Od 1992. godine u prirodnome padu nalaze se Sisačko-moslavačka i Istarska županija. Brodsko-posavska županija kontinuiranu opadajuću bioreprodukciju bilježi od 2001., Osječko-baranjska od 2005., a Vukovarsko-srijemska županija od 1999. godine. Jedina hrvatska županija s kontinuiranom pozitivnom prirodnom promjenom kroz cijelo analizirano razdoblje jest Splitsko-dalmatinska županija. U ostalim se županijama (Zagrebačka, Zadarska, Dubrovačko-neretvanska i Međimurska županija i Grad Zagreb) godine s prirodnim prirastom smjenjuju s godinama u kojima ostvaruju prirodni pad stanovništva.

Može se zaključiti kako je u svezi s pitanjem bioreprodukcije stanovništva u Hrvatskoj prisutna svojevrsna polarizacija na „sjever“¹⁶ kao negativni i „jug“ koji

¹⁶ Na „sjeveru“ su iznimka Međimurska županija i Grad Zagreb. Nešto povoljnija ekonomska situacija u tim područjima uzrok je nešto povoljnijega demoreproduktivnog stanja. Uz to je veća razina nataliteta u Međimurskoj županiji povezana i s vrlo značajnim doprinosom romskoga stanovništva u ukupnome natalitetu. U razdoblju od 2000. do 2011. prosječna je zastupljenost Roma u ukupnome natalitetu Međimurske županije iznosila signifikantnih 15,2%. Detaljnije vidjeti u: Hrvoje Šlezak, „Uloga Roma u demografskim resursima Međimurske županije“, *Sociologija i prostor*, 195 (2013.), str. 21-43.

čini pozitivni pol.¹⁷ Tradicionalne demoreproduktivne navike i imigracija iz Bosne i Hercegovine tijekom posljednjih dvadesetak godina uzrok su nešto povoljnijega demoreproduktivnog stanja na hrvatskome „jugu“ od onoga na „sjeveru“ zemlje.

5. Emigracijska depopulacija i opće kretanje stanovništva

Emigracija je još jedan specifičan i izrazito negativan čimbenik brojčane dinamike stanovništva u Hrvatskoj. Ona je prisutna tijekom cijeloga promatranog razdoblja. Migracijska bilanca izrazito je negativna za cijelu Hrvatsku. Za razdoblje od 1991. do 2001. iznosila je -299.194 stanovnika. Toliko velik negativni iznos migracijske bilance u svezi je s promjenom popisnih metodologija između popisa stanovništva 1991. i 2001., kao i s ratnim zbivanjima 1990-ih godina. Negativnu migracijsku bilancu u tome je razdoblju zabilježilo 16 hrvatskih županija (uključujući i Grad Zagreb). Najveći apsolutni iznos negativne migracijske bilance zabilježen je u Sisačko-moslavačkoj županiji (-60.458 stanovnika). Samo je pet županija imalo pozitivnu migracijsku bilancu. To su bile Zagrebačka, Krapinsko-zagorska, Varaždinska, Koпрivničko-križevačka i Istarska županija. Najveći apsolutni iznos pozitivne migracijske bilance zabilježen je u Zagrebačkoj županiji (28.318 stanovnika).

U sljedećem promatranom međupopisju (2001. – 2011.) nije bilo promjena općega trenda vezanoga za migracijske tokove u odnosu na ranije desetljeće. U tome je razdoblju vrijednost migracijske bilance za Hrvatsku iznosila -57.198 stanovnika. To je ipak osjetno manje nego u prethodnome međupopisju, no svejedno ukazuje na krajnje nepovoljnu migracijsku situaciju. Pozitivnu su migracijsku bilancu imale samo sljedeće županije: Zagrebačka, Primorsko-goranska, Ličko-senjska, Zadarska, Šibensko-kninska i Istarska županija i Grad Zagreb. Zanimljivo je što Ličko-senjska i Šibensko-kninska županija u ovome desetogodišnjem razdoblju imaju pozitivnu migracijsku bilancu. Te su županije u prethodnome međupopisju imale vrlo nepovoljne vrijednosti migracijske bilance, kao i drugih demografskih pokazatelja. Razlog za promjenu „migracijskoga obrasca“ je povratak izbjegloga i prognanoga stanovništva nakon rata. Ostale županije s pozitivnom migracijskom bilancom spadaju u red ekonomski razvijenijih (u hrvatskome okviru), stoga su atraktivnije za imigraciju. To se ponajprije odnosi na Grad Zagreb i Zagrebačku županiju. Sve su ostale hrvatske županije imale negativnu migracijsku bilancu. Najnegativniju vrijednost migracijske bilance imale su Vukovarsko-srijemska, Osječko-baranjska i Brodsko-posavska županija. Takvo je stanje vrlo ozbiljno jer je riječ

¹⁷ Jasno je da je i „jug“ Hrvatske zahvaćen dubokom demografskom krizom i da on stoga nije pozitivni pol u klasičnome značenju toga pojma.

o nizinskome prostoru Panonske Hrvatske koji ima izvrsne fizičko-geografske preduvjete za razvoj, a u demografskome smislu sve više osiromašuje. Jasno je da je ovakvo stanje u najvećoj mjeri uvjetovano negativnim posljedicama rata, što je posebice izraženo u slučaju Vukovarsko-srijemske županije.

Kako bi se bolje razumjela dinamika stanovništva, u demografskim se analizama uobičajeno izračunavaju tipovi općega kretanja stanovništva. Tipizacija općega kretanja stanovništva demografski je indikator općih društvenih kretanja i gospodarske razvijenosti. Ovisno o tome je li migracijska bilanca pozitivna ili negativna, određuje se je li prostor egzodusnoga (E) ili imigracijskoga (I) obilježja. Prema metodologiji M. A. Friganovića iz 1990. god. mogu se izdvojiti četiri egzodusna (emigracijska) i četiri imigracijska tipa općega kretanja stanovništva.¹⁸ Egzodusni (emigracijski) tipovi su: E₁ (*emigracija*), E₂ (*depopulacija*), E₃ (*izrazita depopulacija*), E₄ (*izumiranje*). S druge strane imigracijski tipovi su: I₁ (*ekspanzija imigracijom*), I₂ (*regeneracija imigracijom*), I₃ (*slaba regeneracija imigracijom*), I₄ (*vrlo slaba regeneracija imigracijom*). Imigracijski su krajevi u pravilu gospodarski razvijeniji i uglavnom napredniji te privlače stanovništvo. S druge su strane emigracijski krajevi nedovoljno razvijeni i slabijih izgleda u budućnosti, pa stanovništvo iseljava, a prostor postupno demografski izumire.

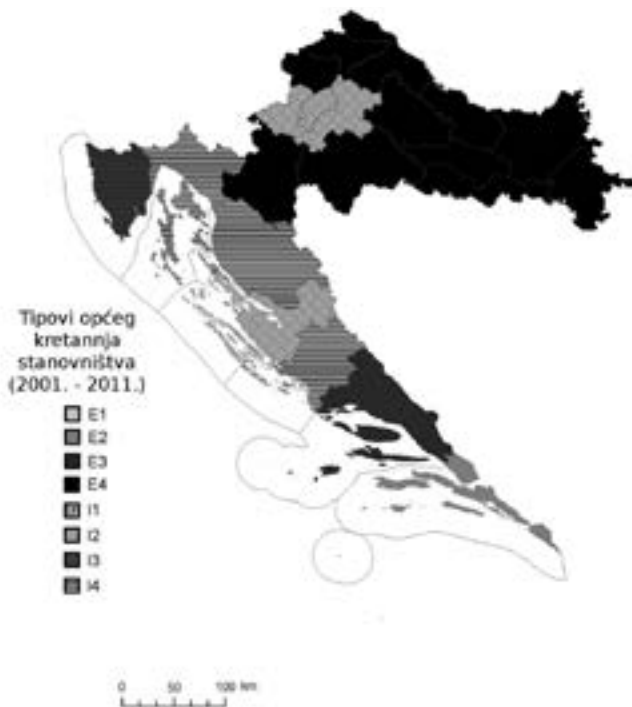

Slika 3: Tipovi općega kretanja stanovništva Hrvatske u razdoblju 1991. – 2001. godine

¹⁸ Mladen Friganović, *Demogeografija – stanovništvo svijeta*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.

Od 1991. do 2001. relativno povoljan tip općega kretanja stanovništva I_2 koji obilježava regeneracija imigracijom imala je jedino Zagrebačka županija. Takvo se stanje može objasniti relativnom decentralizacijom Zagreba. Istarska je županija zabilježila tip I_3 općega kretanja stanovništva čije je obilježje slaba regeneracija imigracijom. Ta je županija gospodarski relativno razvijena (turizam), pa je bila atraktivna za imigraciju. Uz to porast broja stanovnika Istarske županije dijelom je povezan s ratom. Naime budući da je Istarska županija bila daleko od neposrednih ratnih zbivanja, u njoj je bio smješten znatan broj prognanika i izbjeglica te su neki od njih ostali živjeti tamo nakon rata. Krapinsko-zagorska, Varaždinska i Koprivničko-križevačka županija zabilježile su tip općega kretanja stanovništva I_4 čije je obilježje vrlo slaba regeneracija imigracijom. Te županije tijekom rata nisu pretrpjele direktna razaranja, što je ipak pozitivno utjecalo na tamošnje demografske prilike.

Najveći broj hrvatskih županija imao je u razdoblju 1991. - 2001. egzodusni tip općega kretanja stanovništva. Zanimljivo je da su županije s relativno povoljnim pokazateljima prirodnoga kretanja stanovništva imale nepovoljno opće kretanje stanovništva. Tomu je dakako uzrok emigracija. Takve su bile npr. Dubrovačko-neretvanska, Splitsko-dalmatinska, Međimurska i Zadarska županija. Najviše zabrinjava činjenica da je čak osam hrvatskih županija zabilježilo najnepovoljniji E_4 tip općega kretanja stanovništva čije je obilježje izumiranje stanovništva. Takve su sljedeće županije: Osječko-baranjska, Virovitičko-podravska, Bjelovarsko-bilogorska, Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Primorsko-goranska, Ličko-senjska i Šibensko-kninska. Najveći je broj spomenutih županija tijekom rata zabilježio direktna razaranja i značajne demografske ratne gubitke.

Slika 4: Tipovi općega kretanja stanovništva Hrvatske u razdoblju 2001. – 2011. godine

Na razini hrvatskih županija u sljedećem međupopisnom razdoblju (2001. – 2011.) nisu zabilježene veće promjene u općem kretanju stanovništva u odnosu na prethodno razdoblje. Najpovoljniji tip općega kretanja stanovništva koji je u ovome međupopisju zabilježen u Hrvatskoj jest I_2 . Njegovo je obilježje regeneracija imigracijom, a zabilježili su ga jedino Zagrebačka i Zadarska županija te Grad Zagreb. Jasno je da Zagreb sa svojom okolicom tvori primarnu regiju centra u Hrvatskoj. Gospodarski razvoj Zadra uvjetovao je relativno povoljniju situaciju u svezi s općim kretanjem stanovništva u svojoj matičnoj županiji. Nešto nepovoljniji imigracijski tip općega kretanja stanovništva I_3 čije je obilježje slaba regeneracija imigracijom zabilježila je Istarska županija. Najnepovoljniji imigracijski tip općega kretanja stanovništva I_4 čije je obilježje vrlo slaba regeneracija imigracijom zabilježile su Primorsko-goranska, Ličko-senjska i Šibensko-kninska županija. Gospodarska snaga Rijeke uvjetovala je imigraciju u tu županiju, dok je imigracija u preostale dvije spomenute županije, kao što je već ranije napomenuto, prvenstveno vezana uz povratak izbjeglica i prognanika nakon rata. Ne radi se dakle o demografskim tokovima koji bi se mogli u budućnosti nastaviti u intenzivnijoj mjeri.

Većina je hrvatskih županija od 2001. do 2011. zabilježila egzodusni, tj. emigracijski tip općega kretanja stanovništva. Tako je Dubrovačko-neretvanska županija, koja ima vrlo razvijenu turističku djelatnost, zabilježila tip E_2 čije je obilježje depopulacija. Zabrinjava činjenica da se u tako atraktivnome prostoru javljaju negativni demografski procesi. Splitsko-dalmatinska županija zabilježila je još nepovoljniji tip općega kretanja stanovništva E_3 čije je obilježje izrazita depopulacija. S demografskoga motrišta, ali i u kontekstu uravnoteženoga društveno-gospodarskoga razvoja, najveći problem jest činjenica da čak 12 hrvatskih županija, uz Hrvatsku u cjelini, bilježi najnepovoljniji tip općega kretanja stanovništva E_4 čije je obilježje izumiranje stanovništva. Prostori s takvim tipom općega kretanja stanovništva bilježe negativne vrijednosti i popisne i prirodne promjene broja stanovnika, s apsolutnom vrijednošću prirodnoga pada manjom od apsolutne vrijednosti negativne popisne promjene broja stanovnika. Županije koje su između 2001. i 2011. zabilježile tip E_4 općega kretanja stanovništva su Krapinsko-zagorska, Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Varaždinska, Kopriivničko-križevačka, Bjelovarsko-bilogorska, Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Brodsko-posavska, Osječko-baranjska, Vukovarsko-srijemska i Međimurska. Prostori s takvim tipom općega kretanja stanovništva nemaju dovoljno vlastitoga potencijala za demografski oporavak, pa je on uvjetovan imigracijom stanovništva, ponajprije i ponajviše, u reproduktivnoj dobi. Budući da Hrvatska u cjelini ima upravo taj, najnepovoljniji tip općega kretanja stanovništva, može se zaključiti kako će Hrvatska imati vlastiti potencijal za demografsku obnovu koja bi rezultirala značajnijim porastom broja stanovnika na nacionalnoj razini, ali i na razini pojedinih regija/županija još neko kraće vrijeme (vjerojatno samo unutar ovog međupopisnog razdoblja).¹⁹ S obzirom na takve demografske trendove, u budućnosti je izgledno daljnje smanjenje broja stanovnika Hrvatske, kao i nastavak, pa i napredovanje procesa njegova starenja.

6. Demografsko starenje

Starenje stanovništva treći je osnovni demografski proces koji je već dugi niz godina prisutan u Hrvatskoj. Stanovništvo Hrvatske počelo je starjeti tijekom 1970-ih prošloga stoljeća. Starenje stanovništva je najprije počelo u ruralnim prostorima koji su zaostajali u ekonomskome razvoju, a uvelike je uzrokovano emigracijom stanovništva u reproduktivnoj dobi. U tome je razdoblju stanovništvo spomenutih krajeva

¹⁹ Usp. Stjepan Šterc – Monika Komušanac, „Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske – izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija“, *Društvena istraživanja*, 21 (2012.) 3, str. 693-714.

uglavnom emigriralo u hrvatska urbana naselja (makroregionalne centre) i inozemstvo (Zapadna Europa).

Godine 1991. stanovništvo Hrvatske imalo je indeks starenja (i_s) 66,7,²⁰ a indeks starenja je omjer između staroga i mladoga stanovništva.²¹ Ako indeks starenja premaši 35 ili 40 (ovisno o autoru),²² tada počinje proces starenja stanovništva. Prema metodologiji I. Nejašmića vezanoj za tipizaciju ostarjelosti stanovništva,²³ stanovništvo Hrvatske već je te godine odgovaralo tipu 3, čije je obilježje starost stanovništva. U normalnim okolnostima demografskoga razvoja sastav stanovništva prema dobi i spolu simetričan je i piramidalan, odnosno djelovanjem mortaliteta svaki sljedeći (stariji) kontingent stanovništva nešto je manji od prethodnoga. Međutim nepovoljni demografski procesi u Republici Hrvatskoj snažno su ga poremetili, a degradacija je vidljiva u preobrazbi dobno-spolne strukture Hrvatske od 1991. do 2001. godine. Dobno-spolna struktura za 1991. godinu pokazuje kako je najbrojnija petogodišnja dobna skupina bila ona od 35 do 39 godina starosti. Isto se tako može uočiti znatno suženu bazu grafičkog prikaza dobno-spolne strukture, što znači da je udio mladoga stanovništva već vidljivo smanjen. S obzirom na sužene dvije bazične dobne skupine (0-4 i 5-9) u odnosu na dvije starije (10-14 i 15-19), stanovništvo Hrvatske pripada zreloomu regresivnom (kontraktivnom) tipu, što upućuje na prirodni pad stanovništva (negativna prirodna promjena) i inverziju dobne strukture stanovništva uvjetovane prirodnim kretanjem.²⁴

Deset godina kasnije (2001.) dolazi do znatnoga napredovanja procesa starenja stanovništva. Dobno-spolna struktura za 2001. godinu to i pokazuje. Udio zrelih skupina stanovništva (muškoga i ženskoga) vidno je povećan u odnosu na 1991. god., dok je baza piramide (najmlađe skupine stanovništva) drastično sužena. Primjerice udio skupine od 0 do 4 godine starosti smanjen je s 3% na manje od 2% kod muškoga stanovništva, odnosno s 2,9% na 2,7% kod ženskoga stanovništva.

²⁰ D. Živić – N. Pokos – I. Turk, „Basic Demographic Processes in Croatia“, *Hrvatski geografski glasnik*, 67 (2005.) 1, 2005., str. 27-44.

²¹ Računa se prema sljedećoj formuli $I_s = P_{(≥60)} / P_{(0-19)} \cdot 100$.

²² A. Wertheimer-Baletić smatra da starenje stanovništva započinje kad vrijednost indeksa starosti premaši 40, dok I. Nejašmić drži da ono počinje kad vrijednost istoga indeksa premaši 35. Detaljnije vidjeti u: A. Wertheimer-Baletić, *Stanovništvo i razvoj*, MATE, Gospodarska misao, Zagreb, 1999.; I. Nejašmić, *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

²³ Tipovi ostarjelosti prema metodologiji I. Nejašmića su sljedeći: tip 1 – *na pragu starenja*, tip 2 – *starenje*, tip 3 – *starost*, tip 4 – *duboka starost*, tip 5 – *vrlo duboka starost*, tip 6 – *izrazito duboka starost*, tip 7 – *krajnje duboka starost*. Detaljnije vidjeti u: I. Nejašmić, I.: *Demogeografija: stanovništvo...*

²⁴ Usp. I. Nejašmić – M. Štambuk, „Demografsko stanje i procesi u neurbanim naseljima Republike Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, 12 (2003.) 3-4, str. 469-493.

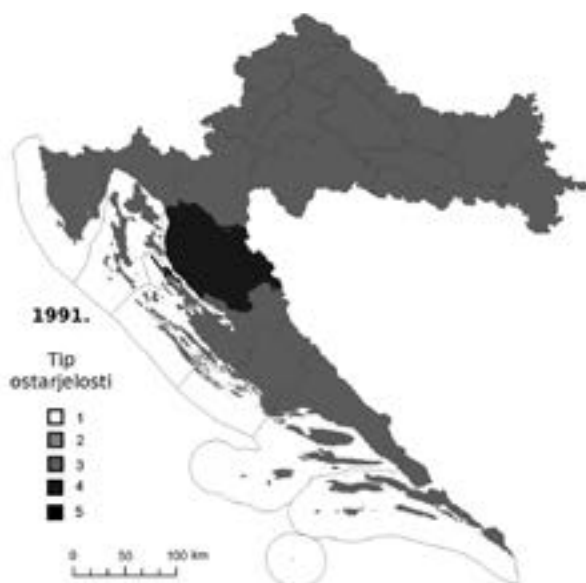
Sukladno tomu smanjen je i udio skupine od 5 do 9 godina starosti, koji je i kod muškoga i kod ženskoga stanovništva pao ispod 3%. Indeks starenja te godine iznosio je visokih 90,7.

Rezultati popisa stanovništva iz 2011. god. ukazuju na ubrzanje procesa demografskoga starenja. Prosječna životna dob stanovništva Hrvatske iznosila je čak 41,7 godina i po tome Hrvatska spada u red europskih zemalja s najvećom ostarjelošću populacije. To potvrđuje i vrijednost indeksa starenja koja je za Hrvatsku u cjelini iznosila 115,0. Dakle u Hrvatskoj je osjetno više starih nego mladih stanovnika. Usporedba dječje baze (0-4 godina starosti) i osoba starih 75 i više godina vrlo je značkovita za razumijevanje stanja i procesa u sastavu stanovništva prema dobi. Godine 2001. te su dobne skupine bile brojčano gotovo izjednačene, a 2011. starih je 62% više nego djece. Hrvatska je 2011. godine zabilježila tip 4 ostarjelosti stanovništva, a to potvrđuje hrvatsku populacijsku duboku starost (bodovni pokazatelj 67,0).

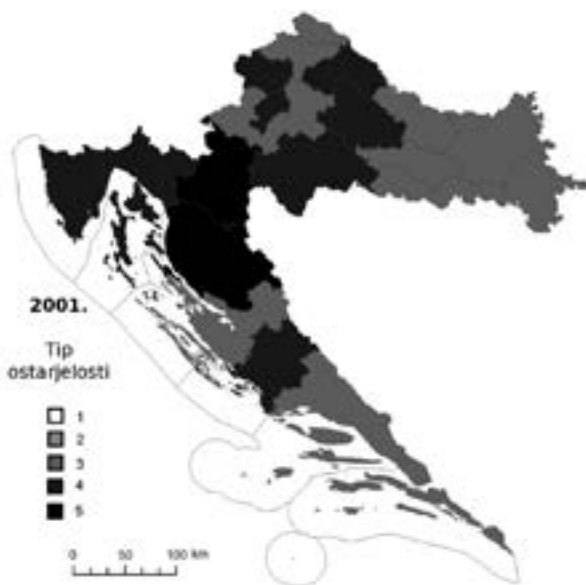
Razmotri li se stupanj ostarjelosti po županijama, uočava se kako je 2011. godine čak 15 hrvatskih županija zabilježilo isti stupanj ostarjelosti kao i Hrvatska u cjelini. Zabrinjava činjenica da čak šest hrvatskih županija s tipom 5 ostarjelosti, čije je obilježje vrlo duboka starost. Takve su sljedeće županije: Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Primorsko-goranska, Ličko-senjska, Šibensko-kninska i Istarska.²⁵ To predstavlja značajno pogoršanje situacije u odnosu na prethodni popis stanovništva iz 2001. god. kad su samo dvije hrvatske županije (Karlovačka i Ličko-senjska) zabilježile tip 5 ostarjelosti stanovništva. Županije s obilježjima vrlo duboke starosti predstavljaju, općenito uzevši, prostor „sociodemografske depresije“ u kojem već desetljećima ruralni egzodus, emigracija i depopulacija čine dominantne dugoročne demografske trendove.

Povećanje udjela stanovništva starijega od 65 godina predstavlja veliki izazov za sustav zdravstva, socijalne skrbi i mirovinski sustav, posebno zbog činjenice da veliki dio takva stanovništva živi u ruralnim prostorima i često je bez pristupa osnovnim zdravstvenim i drugim uslugama. Ova činjenica mora se uzeti u obzir prigodom planiranja budućega razvoja spomenutih prostora. Upravo ljudski resurs nedostaje mnogim dijelovima Hrvatske i bit će ozbiljna prepreka pokušajima provođenja strateških razvojnih mjera.

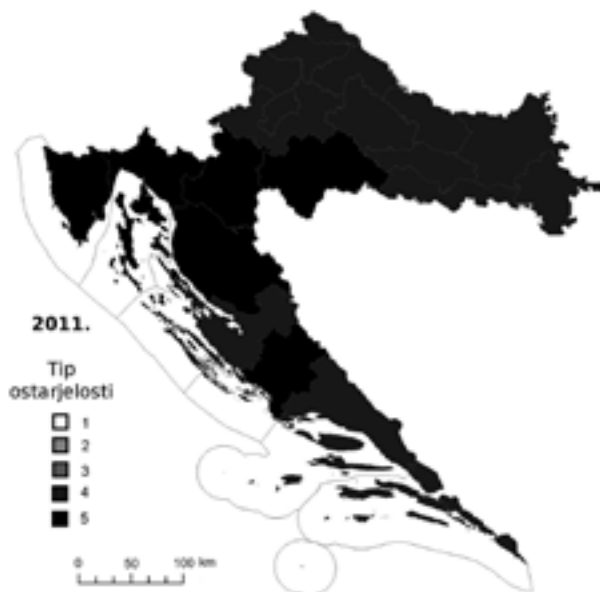
²⁵ Usp. I. Nejašmić – A. Toskić, n. dj., str. 89-110.

Slika 5: Stupanj ostarjelosti ukupnoga stanovništva Hrvatske 1991. godine

Slika 6: Stupanj ostarjelosti ukupnoga stanovništva Hrvatske 2001. godine

Slika 7: Stupanj ostarjelosti ukupnoga stanovništva Hrvatske 2011. godine

Zaključak

Analizirani pokazatelji demografske dinamike i biološke strukture ukazuju na dugogodišnji nepovoljan smjer demografskih, ali i općih razvojnih procesa koji su s njima snažno uzročno-posljedično povezani. U prostornome smislu, negativni procesi, koji su započeli u određenim, prostorno ograničenim dijelovima Hrvatske (ruralni i izolirani prostori, Lika, otoci itd.) sve više postaju zajedničko obilježje cijele zemlje. Drugim riječima, dolazi do izjednačavanja na razini negativnih obilježja i procesa. Radikalno pogoršanje nastupa 1990-ih kao posljedica naslijeđenih nepovoljnih demografsko-dinamičkih i strukturno-demografskih trendova te ratnih (ne)prilika, tj. visokih izravnih i migracijskih demografskih ratnih gubitaka.

Veliki izazov za razvojno planiranje na razini zemlje, a posebno u pojedinim demografski i društveno-gospodarski ugroženijim dijelovima Hrvatske, predstavljat će iznalaženje načina za zaustavljanje ili barem ublažavanje razmotrenih depopulacijskih procesa. Sasvim je sigurno kako dosadašnje mjere populacijske politike, koje nisu nikada u potpunosti zaživjele, neće biti dovoljne. Međutim jasno je i da se bilo kakva populacijska politika ne može odvojiti od društveno-gospodarskoga razvoja. To implicira s jedne strane postavljanje heterogene, odnosno prostorno različite populacijske politike prilagođene pojedinim područjima Hrvatske, ovisno o stupnju

njihove ugroženosti, zahvaćenosti negativnim demografskim procesima, ali i razvojnim specifičnostima i, s druge strane zajedničke mjere populacijske politike koje se mogu primijeniti na cjelovitome prostoru zemlje. U suprotnom, ukupna i prirodna depopulacija te starenje stanovništva poprimit će nezaustavljive razmjere pogubne za društvenu stabilnost i gospodarski razvoj Republike Hrvatske.

REGIONAL ASPECTS OF DEPOPULATION IN CROATIA (1991-2011)

Abstract

Demographic trends in Croatia are extremely unfavourable. The most important demographic processes which have affected the existing situation are depopulation, emigration, ageing of population and spatial/regional polarization. The period considered in the research is characterized by the intensification of negative demographic processes. The causes of demographic problems are complex and long lasting although the demographic characteristics are not equally unfavourable in all Croatian counties. In general, predominantly rural counties have more negative demographic trends than the urban ones. Long lasting neglect of rural areas has transformed them from "demographic incubators" into the areas of population extinction. As the rural population migrated towards cities, depopulation processes in the cities were delayed, unlike the rural areas. Croatian Homeland War in 1990s, due to numerous war losses and complex demographic situation, intensified the existing negative demographic trends on national and regional/county level. Current demographic and economic circumstances are not likely to encourage any significant improvement of the situation particularly in rural areas, remote from urban centres.

Key words: *depopulation, emigration, ageing of population, Croatia, counties, polarization*